

Don Quijoték útjain

A szakmáról három szövegben

Horváth Tibor

„Tudomány-e a könyvtártudomány”? Ezzel a kérdéssel küszködött valamennyi könyvtár szakos hallgató, főként a 60-as és 70-es években.

Mátrai Lászlónak – aki akkor akadémikusként vezette az Egyetemi Könyvtárat, szakmánkat részleteiben is kiválóan ismerte – nevezetes mondása híresült el erről a kérdéstről: „*nincs kórháztudomány*” – mondta analógiaként. És igaza is volt. Talán tréfálkozott H. Kunze akkor elterjedt kinyilatkoztatásával, amely szerint a könyvtártudomány tárgya a könyvtár. Képzett filozófus lévén zavarhatta az effajta meghatározások enyhén tautologikus volta. Ám, Mátrai szellemes és – a párhuzam erős volta miatt – meggyőző mondatának folytatását el szokták hallgatni: „*orvostudomány viszont van!*” Mátrai is így gondolta, mert íme – tanúként – közreadom másik mondatát is. „*Az Isten se menti meg a könyvtári ismereteket attól, hogy tudomány legyen.*” Nem volt ő ellensége a könyvtártudománynak, csak igényesen lépett fel vele szemben.*

E kicsit anekdotázó bevezetés a vita egyik vonulatára utal. Maradjunk körsétánkban mindvégig e párhuzam mellett. Az a munka ugyanis, amelyet kórházakban végeznek, az orvostudomány eredményein nyugszik. Sőt, a kórházakban is fejlődik az orvostudomány. Senkinek nem jut eszébe azonban, hogy az intézményről nevezze el magát a tudományt. Hasonlóan, a könyvtárakban megvalósuló tevékenységnek is lehetnek tudományos alapjai. Ezért még nem szükséges a szóban forgó ismereteket az intézményről elnevezni, ámbár az sem elsőrendű fontosságú, hogy az elnevezés honnan ered. Mindenesetre helyszínen nem lehet perdöntő, ahogyan az sem befolyásol semmit – folytatva az analógiát – hol végzik azt a gyógyítást, amelynek tudományos alapjai vannak.

---

* A kórház hasonlattal Mátrai nem maradt egyedül. 1992-ben G. Wersig ugyanezt az analógiát használja, mondván, hogy amíg nincs kórháztudomány vagy börtöntudomány, addig könyvtártudomány sem lehet. Mátrai sokat járt külföldön, szellemessége talán személytelenül így terjedhetett, bár a hasonlat annyira kézenfekvő, hogy sokaknak eszébe juthat. (H.T.)

Szakterületünkön azonban mégis volt, vagy ma mégis lehet valamilyen befolyásoló szerepe ennek a „helyszín”-nek. Még a múlt században a *Pharmazeutisches Zentralblatt* megindulásával könyvtáron kívül, könyvtáraktól függetlenül jött létre könyvtári produktum, megszületett a referáló folyóirat. Kötelező lett a dokumentumok tartalmi elemzése, tartalmi tömörítése, legalábbis rámutatás tartalmi jegyeire. *P. Otlet* nyomán 1905-től kezdve ezt a tevékenységet dokumentációnak nevezték. A tartalommal bíbelődő kollégáink tiltakoztak az ellen, hogy őket könyvtárosnak nevezék. Az elegánsabbnak hitt dokumentátor elnevezést választották.

Régebbi példa is akad arra, hogy a helyszín, a könyvtár nem lehet meghatározó tudományunk definiálására. Az első korszerű, valódi bibliográfia, *Conrad Gesner: Bibliotheca Universalis*-a (1545) nem könyvtárban készült. Gesner nem volt könyvtáros. Követőinek zöme sem. Bár munkájukhoz könyvtárra volt szükség.

Bizonyosak lehetünk benne, hogy ha van három homályosan összefüggő fogalom: *könyvtár, bibliográfia, dokumentáció*, akkor előbb-utóbb vita alakul ki arról, milyen a viszony közöttük. Merő formalizmussal is felállítható a képlet, hogy köztük kétféle viszony van: egyik tartalmazza a másikat, illetve átfedés (metszetviszony) van közöttük. További formalizmussal kiszámítható a három fogalom összes lehetséges beletartozási és metszetviszonya. A változatok közül ki kell irtani a teljesen értelmetleneket. A maradék változatok mindegyikének akad majd szószólója.

Az angolszász országokban alig alakult ki ilyen vita, sokkal gyakorlatiasabbak voltak. A nálunk dúló disputa is álvita volt. Álljon itt erre egy meggyőző érv, két példával. A továbbiak kedvéért is érdemes ezt az érvet megszívlelni.

A tudomány, a szaktudományok ismeretei is, rendszert alkotnak. Ez azt jelenti, hogy alkotóelemeit (tételek, fogalmak stb.) szükségszerű és logikus kapcsolatok kötik össze, minden elem nélkülözhetetlen, szerepe van. Bármely elem megváltoztatása vagy kiiktatása módosítja a rendszer egészét. Fordítva is igaz. Ha megváltoztatjuk a rendszer valamely elemét és ennek semmi hatása nincs a rendszerre, akkor az az elem nem is volt része a rendszernek.

Két példát írnék le az áltudományos vitákra, egyiket távolabbról vettem, a másikat már a szakmánkból.

Az ötvenes években a nyelvtudományt egy mindent megmozgató vita rázta meg a szovjetek érdekeltségi övezetében. *Nyikolaj Jakovlevics Marr* szovjet nyelvész azt a tételt állította fel, hogy a nyelv a szellemi felépítményhez tartozik. Az ifjabb nemzedék számára is érthetővé válik a probléma, ha felidézünk, hogy a marxista elmélet szerint a társadalmi jelenségeknek két része van. A meghatározó „alap” (nagyjából gazdaság) és az ún. „felépítmény” (pl. kultúra, vallások, ideológiák stb.). Csakhogy ami a felépítményhez tartozik, az egyben történeti és osztályjellegű. A marxizmus belső logikája szerint Marr teljesen jogosan járt el: a nyelv társadalmi jelenség, be kell sorolni. De hova a kettő közül? Mivel mégse gazdasági jelenség, marad számára a felépítmény. Marr tétele alapján tehát a nyelv osztályjellegű is, feltalálta az „osztálynyelvet”, s ennek számos következménye lett, egyet példaként közlünk. A marxizmus szerint magasabb rendű alaphoz, magasabb rendű felépítmény, (nyelv is) tartozik. Így a kínai nyelv egészen alacsonyrendű volt, de amikor győzött a forradalom, egyből előrerukkolt (a második helyre), holott magában a nyelvben nem volt érezhető e viharos változás: ugyanazt a nyelvet beszélték továbbra is. A kérdést a nyelvészek ádáz viták után sem tudták megoldani, ezért Sztálinhoz fordultak az igazságért. Jellemző, hogy a vezér nem volt annyira dogmatikus; átérezte, hogy akár az alapot, akár a felépítményt választja, nevetségesé válik. Ezért volt mersze kimondani, hogy sem az egyikhez, sem a másikhoz nem tartozik, hanem ő maga egy harmadik kategória. No és? Amiért azonban a példa itt szerepel, az a következő. Mi változott volna a nyelvtudományban, ha az alaphoz sorolják? Semmi! Mi változott volna a nyelvtudományban, ha a felépítményhez rakják? Semmi! Következik, hogy a vita nem tartozott a nyelvtudományra, áltudományos perlekedés folyt.

Másik példa legyen az, hogy az NTMIR (Nemzetközi Tudományos Műszaki Információs Rendszer) fejlesztése idején Prágában nemzetközi szakértői tanácskozást hívtak össze annak eldöntésére, hogy az informatika társadalomtu-

domány-e, vagy természettudomány?*

Döntsünk úgy, hogy természettudomány. Mi változik az informatikában? Ez a kérdés sem valódi kérdés, csak áltudományos fontoskodás. Ezen az sem változtat, hogy napjainkban is több közlemény jelenik meg arról, hogy az informatika vagy információtudomány mi módon társadalomtudomány.

Visszatérve eredeti kérdésünkre, ha tehát a bibliográfiát, a könyvtár és társaik fogalmát akár-hogyan rakjuk egymásba és hozzuk metszési állapotba, mindig az a kérdés, hogy van-e ennek hatása az ismeretek felépítésére? Jelentkezzenek aki ráakad e hatásra.

Napjainkban hasonló, bár szelíd tisztázó vita zajlik arról, hogy a könyvtártudománynak és információtudománynak milyen a viszonya. Kitűnő összefoglaló áttekintést adott erre *P. Vakkari*, akinek cikkét fordításban a Tudományos Műszaki Tájékoztatás közölte. Az információtudományt (information science) bizonyos értelemben a dokumentáció utódának tartják. *F.R. Shapiro* úgy tudja, hogy az „information scientist” kifejezést *J.E.L. Farradane* használta először 1953-ban, szintén ő két évvel később az information science-t.

A megoszló vélemények, egyben a formális lehetséges vélemények a könyvtár- és információtudomány viszonyáról az alábbiak.

- Semmi közük egymáshoz, különböző tudományokról van szó.
- A kettő ugyanaz a tudomány.
- Az információtudomány általánosított könyvtártudomány.
- Egyik tartalmazza a másikat, formálisan tehát ez két eset.
- Részben különböznek, részben azonosak.

Abban mindenki megegyezik, hogy intézmény, szervezet nem lehet tudományképző alap, nincs templomtudomány, börtöntudomány, kórháztudomány, kaszárnya-tudomány, csak helyszínekről lehet szó. Mintha ebben a tekintetben újabbán egyetértés alakult volna ki. A könyvtár egyszerűen olyan hely, ahol információs folyama-

tok zajlanak. Arról is írtak tanulmányt, hogy „the library as locus”, könyvtár mint (szín)hely. (*B. Ford* munkája egy tanulmánygyűjteményben.)

Nem vigasztaló számunkra az sem, hogy a tudományos élet tele van álvitákkal, sőt – ha századunkat a módszeres tudati manipulációk korszakának tartjuk – rádöbbenünk, hogy az álviták tudatos kitalálásának is egész tudománya alakult ki. De ez már egészen más kérdés.

E kicsit laza bevezetésben közelítsünk saját szakterületünkhöz.

Klasszikus gondolkodásban egy ismeretág tudomány voltának legalább három feltétele van, ezek meglétével azonban még nem teljesül *Karl Popper* szigora, aki a ma uralkodó tudományfilozófiának szinte egyeduralkodója logikai empirizmusával. A három feltétel a következő.

- Legyen önálló tárgya, vizsgálati területe.
- Legyenek (kutatási) módszerei.
- Törvényeket állapítson meg s ezek alkossanak illeszkedő rendszert.

Mindhárom feltétel magyarázatra szorulna. Ugyanazt a tárgyat vizsgálhatja több tudomány más közelítésben. A „gyermek” pl. egyaránt tárgya az orvostudománynak, biológiának, lélektanának, pedagógiának, és még sok másnak. Másfelől minden tudomány többféle módszert vezetett be, ugyanazt a módszert több tudomány alkalmazza. Pl. a matematikai statisztika a fizikusnak és szociológusnak egyaránt módszere.

A „törvény” megállapítása a tudományelmélet számára talán a legproblematisusabb. Mit is tekintünk törvénynek? *Carnap* és a bécsi iskola – köztük *Popper* – állítja, hogy a tudományos tételek nem verifikálhatók. (*Carnap* egyik híres tanulmánya szól erről, *Popper*nek monográfiája.) Vagy milyen törvényeket találunk, mondjuk a történettudományban? Tudomány voltát aligha lehet tagadni, de – *Ortegát* idézem – még azt sem tudjuk, valójában kik az emberi történelem főszereplői, fajok, osztályok, gazdaság, a szellem, nemzetek (népek), kultúrák? (*Ortega* arra hajlik, hogy kultúrák.) Akkor mit jelent a „törvény” követelménye a történettudományban? Egyáltalán: létezik-e emberi tudattól független törvény? Vagy az ember alkotja őket a világ megértésére valamilyen gondolkodási sémában? Ha szigorúak vagyunk ezen a téren, akkor csak két tudomány létezik mindössze, a logika és a matematika, ugyanis ezeknek kellett létezniük már a világ, az idő

* Cikkemben megtartom az eredeti szerző szóhasználatát, akár informatikát, információtudományt, dokumentációt vagy könyvtártudományt mondanak. A fogalmazás során vigyázok, ne keletkezzen ebből zavar. (H.T.)

kezdeté előtt. (Ezért mondta Einstein, ha létezik Isten, akkor matematikusnak kell lennie.) A többi „tudomány” másféle ismeret.

Komolyan*

A fent említett problémák és történetek nem tartoznak szűkebb tárgyunkhoz, csak a probléma nehézségi fokának érzékeltetésére valók. A mi kérdésünk most legyen csak annyi, hogy van-e törvény, vannak-e törvények a mi könyvtári világunkban?

Ha egy ismeretág keresi önálló tárgyát és fel kívánja építeni rendszerét, az öngazolás feladata rendszerint professzoraira hárul. *Varjas Béla*, az egyetemi tanszék akkori vezetője öt évvel azután, hogy a könyvtárszak önállósult, alapvető tanulmányban meghatározta és rendszerezte a könyvtártudományt, témáját történetileg is alaposan áttekintette Leibniztől Milkau elképzeléséig. Néhány francia szerző mellett, főként a német iskolákat elemezte. Saját rendszere történeti és könyvtártani ágra nyílik, az utóbbinál a diszciplínák tárgyai a könyv (dokumentum) előállításától kezdődően a könyvtárépítészig és képzésig sorjáznak. Tehát nála is a könyv és a könyvtár alkotja a vizsgálódás tárgyát az említett tautológia nélkül. (Mátrai szellemes megjegyzése ezért órá is találó.) Az akkor már széles körben kibontakozott dokumentációt nem is említi. Ennek ellenére értekezése a konzervatív elképzelések hibátlan és elegáns összegzése is egyben, egy korszak lezárása, magán viseli a patinás filológiai iskolák tanulóiban fellelhető szépséget. Munkája az utolsó pillanatban (1955) született, mert utána már nem lehetett volna a korszerűtlenség vádja nélkül hasonló munkát írni, hiszen már a negyedik információs forradalom korszakába éltünk. Tanulmányát nemzedékének búcsújaként méltányolhatjuk.

Későbbi utóda a professzori székben, *Kovács Máté* annyiban haladt *Varjas* nyomdokai-ban, hogy szélesíteni kívánta a könyvtári ismeretek határait, a vizsgálódás tárgyaként annak a társadalmi közegnek jogos bevonásával, amely-

ben a könyvtárak élnek. Csakhogy – maradvá analógiánknál – az orvostudomány számára is fontos a társadalmi közeg ismerete, mégsem emelik a vonatkozó diszciplínákat az orvostudomány rendszerébe. Valójában itt az egyik kérdés az, hogy hol húzhatók meg a határok. A *Kovács Máté* mintájául szolgáló francia bibliológiai iskola nem a könyvtártudományt akarta művelni, hanem főként a *Robert Escarpit* nyomán kialakult művelődésszociológiát. A bibliológia egyébként is az írott szó, az írásos kommunikáció és ezek megjelenési formáinak tudománya. A könyvtártudomány, könyvtörténet, könyvszociológia, olvasásszociológia, a kommunikáció határtudományként él. Érezhető, a hangsúly az „írás”-ra esik.

Egy tudomány polgárjogát megadhatják-e a határtudományokkal érintkező felületei? Mert soha nem definíció értékű az a kapcsolat, amely mutatja, hogy mely más tudományok társaságában él, hanem az, hogy kicsoda ő maga? A pszichológiában (és szociológiában) ismeretes a presztízs kölcsönzés jelensége. Akaratlanul is erről volt szó, ez az út ma már egyáltalán nem járható, nem is volt járható soha.

Még egyszer emlékezzünk arra, hogy a tudománynak önálló tárgyának, megismerési módszereinek és törvényeinek kell lennie.

Az első könyvtári törvény valószínűleg *Bradford* ismert szóródási törvénye volt. *Documentation* című könyve 1950-ben jelent meg, ennek egyik fejezete szól a szakirodalmi szóródásról, többen ezért 1950-re teszik az önálló könyvtártudomány megszületését. *Bradford* szóródási törvénye a tartalmak és forrásaik viszonyáról szól, statisztikai összefüggést állapít meg arról, hogy egy tudományos téma (vagy diszciplína) tudni való, hogyan oszlanak el a hordozókban, azaz a dokumentumokban. Törvényét azóta (lényegének megőrzése mellett) többen is ellenőrizték és különbözőképpen formalizálták. Szakmáknak olyan területeit érinti, mint a teljesség, szelekció, hatása van az intézmények szervezésére és a tájékoztatási eszközök, pl. referáló folyóiratok, bibliográfiák készítésére. Befolyásolja a könyvtári állomány alakítását, ha nem akarjuk csak a tapasztalatokra bízni. A törvény leírásával leggyakrabban bibliometriai munkákban találkozunk, de *Bradford*nak még nem voltak fogalmai a bibliometriáról, tétele nem is ebben a tudományban született. Fordítva: a pár évvel később született

* A tárgyaló témakörrel irodalomkutatás áll rendelkezésre a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban. (H.T.)

biometriai talált rá nagy örömmel. Szempon-tunkból mindez most kevésbé érdekes, de aláhú-zásra szorul az a tény, hogy az első könyvtári tör-vény a dokumentumok tartalmára vonatkozott.

Azóta több törvény vagy törvényszerűség született, köztük kell megtalálni azt vagy azokat, amelynek nagyobb a kohéziója, tudásunk nagyobb részének szolgálhat alapjául, amely képes össze-fogni, egységben tartani a részleteket vagy a részletek nagyobb részét. Van ilyen, az ún. *Soer-gel*-formula vagy posztulátum. Tételét *Soergel* is axiómaként kezelte. Megértéséhez egy kis kitérő kívánatos, mivel kevésbé ismert tételről van szó.

Ha gyűjteményhez érkezik egy dokumentum akkor a könyvtár (vagy a dokumentum feldolgo-zására – szolgáltatására hivatott intézmény) kü-lönbféle leírásokat származtat róla: bibliográfiai leírást, jegyzetekkel látja el, osztályozza, indexeli, referálja, kivonatolja, felhasználói csoportjait je-lezheti. stb. Ugyanezt teszi, ha nem dokumen-tumról, hanem – mondjuk – egy szövegrészről van szó. Az egy feldolgozási egységről a könyvtár által megállapított valamennyi tudnivaló a továb-biakban egy egységet képez, ezt nevezzük – alig elterjedt kifejezéssel – szurrogátumnak. Ha a szurrogátum elkészül, a továbbiakban a könyvtár ezzel dolgozik, ebből készíti valamennyi eszközét ahhoz, hogy az eredeti szöveget vagy dokumen-tumot is szolgáltatni tudja. A szurrogátum tehát egy átalakító, transzferáló folyamat eredménye.

Az eredeti közleményben a fogalmak között különböző viszonyok vannak. Minél eredetibb a közlemény, e viszonyok is annál eredetibbek, el-térnek a szokványostól. Sőt: a valóban eredeti tanulmányokat pontosan az különbözteti meg a többitől, hogy a fogalmi kapcsolatok is eredetiek, egyediek. A könyvtár rendelkezik ugyan olyan eszközökkel, amelyekből a tudományok fogalmi kapcsolatait megállapítja, de egyfelől a formális, másfelől a szokványos kapcsolatokat tüntetik fel. Pl. tárgyszórendszerek, szótárak, tezaszauruszok ilyenek. Nem jelentenek valódi segítséget a doku-mentum tartalmi leírásához a relációk tekinte-tében. Egy példa talán segíti a megértést. Legyen tárgyszavunk vagy deskriptorunk a „bika” szó. Tezaszauruszunkból megtudhatjuk, hogy szarvas-marhák, ormányosok hímje, hogy patás, meg em-lős, stb. Tegyük fel, hogy egy tanulmány arról szól, hogy a bikának milyen szimbolikus jelentése van *Picasso* festészetében. Tezaszauruszunk csö-

döt mondott. Egy néprajzi tezaszusz ugyan kap-csolatba hozhatja különböző mítoszokkal, valami-vel közelebb kerülünk feladatunk megoldásához, de az eredeti közlemény a bika, *Picasso* és a ka-talán festészet között létesített kapcsolatot. Meg-jegyzendő még, hogy ezért kellett megkülönböz-tetni az „a priori” és az „a posteriori” relációkat, az utóbbi a szövegfüggő relációkat jelenti, az előbbi pedig a szövegfüggetlen, szótári kapcsolatokat. Ha a feldolgozás során a könyvtár nem képes a szövegben élő kapcsolatokat kivetíteni, átmen-teni, transzformálni a szurrogátum számára, ak-kor éppen az eredetiséget, a közlemény újdön-ságvoltát tünteti el. A könyvtár így fordul saját fel-adata ellen.

A *Soergel-tétel* (hívják *Landry-posztulátum-nak* is egy ohioi disszertáció nyomán) azt mondja ki, hogy az eredeti dokumentumot (szöveget) képviselő reprezentációnak ugyanazokat a fogal-mi kapcsolatokat kell tartalmaznia, amelyek az eredeti dokumentumban (szövegben) élnek. Té-telét szép matematikai formába öntötte.

Csakhogy az eredeti szövegekben gyakorla-tilag végtelen számú fogalmi kapcsolat létezik, s napról napra újak keletkeznek és új fogalmak is, mert ebből áll a tudományok előrehaladása. Ho-gyan lehet ezt könyvtári eljárásokkal követni? Pe-dig léteznek ezek az eljárások. Jelen dolgozatnak más témája miatt nem feladata ezeket bemutatni. Kidolgozásuk, elméleti alapjaik megteremtése olyan valódi tudományos feladat, amely egyetlen más tudományra sem tartozik. Az eredmények al-kalmazása könyvtárakban valósul meg, ahogyan az orvostudomány eredményeit a kórházak alkal-mazzák. Hát ennyit, *Mátrai László* analógiájáról.

G. *Deschatelets* egyenesen ezt az átalakító, transzferáló folyamatot nevezi meg, az informá-ciótudomány tárgyának. Azt a társadalmi közeget is, amely számára az átalakítást végzi.

Az eddig mondottakból nyilvánvaló, hogy tar-talmakról, tudásról, ismeretekről van szó, ez a könyvtári munka valódi tárgya. Főként írásos do-kumentumokban közzétett ismeret. Ennek meg-felelően mondható, hogy a könyvtárak az ismer-etszervezés intézményei. Gazdálkodnak is a tu-dással, mint bankok a pénzzel. Itt valósul meg az ismereteknek az az átalakítása – nagyképűben lehetne transzformációt mondani – amely lehető-vé teszi a kívánt, kért ismeret megkeresését és rendelkezésre bocsátását.

Giljarevszkij írja: „Valójában a könyvtári munka, a könyvtártudomány volt évszázadokon át az egyetlen terület, ahol az ismeretek (tudás) szervezésének racionális módszerei kialakultak...”

Majd néhány bekezdéssel később: „Túlzás nélkül állítható, hogy... a könyvtártudomány mindig azt kutatta, hogyan lehet a leghatékonyabban feltárni az emberi tudást, ismereteket.”

Ezt a felismerést sugallja szakmánk mennyi új fogalmi értelmezése a nemzetközi szakirodalomban. Organization of knowledge, knowledge engineering, content industry, content engineering és társaik a tudásszervezés, tudásmérnökség, tartalomipar vagy hasonló magyar kifejezéssel fordítható. A felfogás sem annyira új, példaként említhető, hogy már 1963-ban a bibliográfiáról olyan meghatározás látott napvilágot, hogy a bibliográfia az ismeretek rendszerező formája, ahol az ismeretek egy kvantumját a rendszerben a maga helyén a bibliográfiai leírás szimbolizálja. Szemben áll ez – vagy inkább továbbgondolta – a bibliográfia hagyományos meghatározását, mely szerint a bibliográfia a dokumentumok (leírásainak) rendszerező formája. (Gyakran: „jegyzéke”.) Nem volt nehéz eljutni ehhez a meghatározáshoz, hiszen Bradford említett művében már a szellemi tevékenység tételeiről beszél. A FID „hivatalos” meghatározása a dokumentációról első változatában még „bármely dokumentum”-ot említ, a későbbiekben „bármely információ” szerepel. Az említett Deschatelets a problémát egészen addig sarkítja, hogy az információ átalakításában akkor lehet fejlődés, ha elszakad, megszabadul hordozójától. Ekkor lehet szó tudományról.

A könyvtárak és a tájékoztató eszközök valamennyire mindig is foglalkoztak a „tartalommal”. A legegyszerűbb könyvtári eljárásokban is legalább tematikai csoportokba sorolták a műveket, és e szakcsoportok lehettek egészen elnagyoltak és finomabbak. A tartalmak kezelésének hatékonyabb eljárásai természetesen elhagyták a szakcsoportokba sorolás gyakorlatát. Különbözik ugyanis valamely közlés, megállapítás leírása, vetületeinek, kapcsolatainak meghatározása a visszakereshetőség számára ugyanezen közlés csoportba sorolásától. A finomabb módszerek kidolgozását a mennyiségi növekedés is ösztönözte. Az ETO-ban pl. két számszám létezik a „kábel” számára. Mit kezdjen ezzel egy olyan gyűjte-

mény, amely – mondjuk – harmincezer egységből áll, ezek mindegyike a kábelekkel foglalkozik?

Ismét új helyzetet fog teremteni a fentebb már megidézett, előretörő teljes szövegtárolás elterjedése. Remélhető, hogy a redundáns szövegrészekről az ilyen adatbázis megszabadul, de a „terjengősség” leválasztása, vagy a lényeges szövegtetek kiemelése is megköveteli a maga eljárásait. A visszakeresés problémája pedig úgy szól majd, miként találunk rá adott szempontoknak megfelelő szövegekre.

Az elmondottak nem egyéni felfogást tükröznek. Létezik a tudományok és tudományos eljárások) megnevezésének és besorolásának „nemzetközi nomenklarája”, amelyet az Unesco 1988-ban tett közzé. Ez kvázi hivatalosnak tekinthető, legalábbis közmegegyezésesnek. Ebben szó sincs könyvtártudományról, az informatika pedig a matematikán belül található. Az Unesco, de más nemzetközi szervezet sem szokott egyénieskedő felfogásnak teret engedni. Van tehát az 57. kódszám alatt nyelvtudomány, amelynek hat ágazása van. Ezek egyike az alkalmazott nyelvészet. Ennek 13 részterületét nevezi meg. Ezek közül négy a mi szakmánk ágazata az „abstracting”-gel kezdve (amely nem referálást jelent, hanem az eredeti jelentéshez közeli „lényegkiemelés”-sel fordítható). Természetesen a referálás is ilyen. Az eredeti szöveg absztrahálása és tömörítése valamilyen reprezentációba, a már fentebb emlegetett transzferálás, amelynek eredménye az a bizonyos szurrogátum. A nomenklátúra felsorolásában van még dokumentáció, ennek automatikus változatai is és a dokumentumnyelv elemzése. Az Unesconak ez a javaslata tehát a mi szakmánkat alkalmazott nyelvészetnek tekintti és csak annak.

A könyvtárak ismeretszervező intézményként való felfogása elég szélesen érinti szakmánk egészét.

Egy szakkönyvtári gyűjteménynek tartalmilag fel kell tudnia mutatnia tudományának teljes, de legalább lényegi tartalmát. Dokumentumai „lefedik” a tudomány szövetét, jó esetben még történetileg is. Ez határozza meg az állományépitést, szelekciót is. Az újdonságok felismerése ezen az alapon lehetséges, tudniillik egyik tudományban sem mindig az az újdonság, ami frissen jelenik meg, hanem az, ami gazdagítja a tudo-

mány tartalmát. Újra kell értelmezni a könyvtáros-ság régi kérdéseit a szelekció területén is.

Ezzel a felfogással szemben felhozható ellenérvként egy primitív közművelői szemléletből, hogy jó, jó, a szakkönyvtári állomány reprezentálja a szaktudományt, de vajon mit reprezentáljon a közművelődési könyvtárak állománya? Van erre igen régi válasz. Az emberi kultúrát, vagy szűkebben a magyar vagy lokális kultúrát kell reprezentálnia. Az angol vagy amerikai szakirodalom azért nem veti fel élesen ezt a problémát, mert ott a public library milliós gyűjteményeket jelent. A kívánt reprezentáció tehát megvalósult. Kimondható náluk abban a földrajzi régióban, hogy bármely állampolgárnak joga a publikus dokumentumokhoz való hozzáférés, mert ez az állampolgár számára teljesíthető is. Azért találták ki a „branch library”-kat a nyilvános (public) könyvtárak köldökzsinórján, hogy a napi tömegigények ne gátolják a public library-t az igényesebb feladatok ellátásában. Ezt a modellt állították fel Szabó Ervintől Sallai Istvánig hazánkban is, de hiába beszéltek rojtosra a szájukat, a szakma a mai napig nem érti és alig követi eszméiket. A kérdés szakmailag nem egyszerű, Sallai „referenz mélységig” gondolta ezt a reprezentációt, hiszen nem lehet világkönyvtárként tervezni a közművelődésieket. Azt is felbecsülte, hogy egy közművelődési könyvtárnak mekkora legyen a referenz állománya. Akkor – az ő idejében – ezt kb. 25 ezer referenz műre taksálta. Ez nem az állomány mérete, csak a tájékozódást szolgáló eszközök száma. Ezek – és a más típusú többi könyvtár – vonzáskörében élhetnek a kisebbek, biztosítva bármely mű elérhetőségét bárki számára.

Természetesen a könyvtárakat kell, hogy érdekelje a tudás fizikai hordozója, a dokumentum is. Bizonyos esetekben a figyelem központja maga a dokumentum. Dokumentum és tartalma nem áll szemben egymással, hanem feltételezik egymást. Perdöntő lehet egy könyvtár életében az is, hogy lehetőségei, felkészültsége milyen mélységű munkát engednek meg számára. Minimálisan rendszereznie kell a dokumentumokat, bizonyos mélységű tematikai csoportosítást is bevezetve. Ha feladatai és lehetőségei bővülnek, elemzőbb feldolgozást vezethet be, magasabb szinten a könyvtár tevékenységének valódi tárgya – nem árt ismételni – már a dokumentumok tartalma, az

„információ”, a bizonytalanságot csökkentő tudás, az entrópia ellen ható erő.

A változás M. Schrettingertől Soergelig és Deschatelets-ig páratlan fejlődési ívet mutat, egy évtized híján kétszáz év alatt a mai kor dinamikus tudománya tört utat magának és keres helyet a Nap alatt. Tudományunk és feladataink klasszikus foglalatának elvei Ranganathan öt törvényében kapták értelmüket, ezekben a letisztult, lenyűgözően egyszerű, egyenként már-már közhelyként élő gondolatokban, figyelmeztetésekben. Az új „öt törvény”, melyet *M. Gorman* szakmánk álmodozója fogalmazott meg, mutatja, hová érkeztünk. Itt is tudásról van már szó (knowledge) és a társadalomról, amelyet szolgálunk. Íme a five new laws, az öt új törvény.

1. A könyvtárak az emberiséget szolgálják.
2. Mindazt tisztelik, amivel a tudást közvetítik.
3. A könyvtár a szolgáltatások fokozására értelemmel használ technológiát.
4. Védi a tudás szabad hozzáférhetőségét.
5. Tiszteli a múltat és alakítja a jövőt.

A könyvtárosképzés különböző szintjei is az imént említettek alapján tagolhatók. Az utóbb említettek az egyetemi szinten fontosak a tudás- vagy ismeretrepresentáció kérdései. A főiskolákon a dokumentumok kezelése kaphat központi helyet, míg a technikai feladatok (leltározástól a raktározásig) az asszisztensképzésben élhetnek.

Végül ide kívánczik egy megengedő, zárójeles megjegyzés. Napjainkban kevésbé szigorúan használják a tudomány kifejezést. Még a csomagolásnak, a sportoknak is van tudománya és, még tovább is lehetne sorolni. Bár kevésbé szigorú felfogásban, de mégis létezik kórháztudomány, amely a kórházak feltételeivel, szervezésével, irányításával foglalkozik. Az orvostudomány olyasmivel foglalkozik – *kicsit oldottan fogalmazva* – hogy – mondjuk – egy tünetcsoportból hogyan állítható fel diagnózis, hogyan kell a csontvelőt átültetni és hasonlókkal, míg a kórháztudomány olyasmivel, hogyan lehet optimalizálni a betegágyak számát, hogyan lehet ösztönözni a nővéreket stb. Egy orvosnak nem kell feltétlenül tudnia a kórház működésének csínját-bínját, a kórházzal foglalkozó személynek – nem feltétlenül orvos – nem kell értenie – mondjuk – a szív-műtétekhez. Hasonlóan létezik a könyvtárak szervezésével, működtetésével, vezetésével fog-

lalkozó diszciplína. E tudományokat nehéz ezekben az esetekben klasszikus módon meghatározni, mert másként strukturálódnak. Az intézmény mintegy középpont vonzza magához a közelebbi-távolabbi ismereteket, sokszor más tudományokból átcsoportosítva. A kórház pl. még könyvtári problémákat is felvet (orvosi szakirodalom, betegek könyvtára, biblioterápia), és a nagyon eltérő ismeretek kapcsolatait, szinte egyetlen diszciplínában oldja fel az építészettől a menedzsmentig, a jogtól a pénzgazdálkodásig, személyzeti politikától a tűzvédelemig, a marketingtől a világitástechnikáig. Minél nagyobb az intézmény, annál többféle ismeret integrálása szükséges számára. A szervezés foka különböző lehet. Kórházépítészetben, könyvtárépítészetben pl. tapasztalható valódi együttes gondolkodás, más téren egyszerűen átnyúlnak a másik ismeret-hez, mondván, hogy ilyesmi van a kórházakban vagy könyvtárakban is.

Ennyit a lazább szóhasználatról. Azzal kell még kiegészíteni, hogy semmi, de semmi nem múlik azon, hogy az utóbbi ismeretkötegnek tudomány-e a neve vagy nem. Alkalmazzuk csak a Marr vita kapcsán ismertetett eljárást. Mindenestre olyan tágan kell tudományunk vagy ismereteink körének határait megszabni, hogy ezek is beleférjenek.

Szigorúan

Kövessük az első bekezdésekben ajánlott módszert. Van-e mindennek hatása a hazai könyvtárügyre?

A következők nem tartoznak szorosan az eddig mondottakhoz. Olvasásuk akár el is hagyható.

A mondottaknak van hatásuk a magyar könyvtárügyre.

A vonatkozó viták aligha fognak lezárulni. Túlságosan gyorsak magában a valóságban zajló változások. A változásokat nehezen követik könyvtáraink, még nehezkesebben szakmai gondolkodásunk. Az átalakulás irányai azonban már világosan tapinthatók.

- Erős integráló, helyesebben globalizáló folyamat nagyobb ellátói rendszerek részévé szervezi a könyvtárakat azáltal, hogy a kommunikációs technikák lehető-

vé teszik egymás állományának és nyilvántartásainak elérését. Érdekes módon ez a folyamat nem uniformizálja a könyvtárakat; éppen ellenkezőleg, fontosabbá teszi egyéniségüket. Az illeszkedés válik irányadóvá. El kell gondolkodnunk végre azon, hogy mi legyen e rendszernek a tartalma, kötelessége, ha a rendszerek szolgáltatásai a feltételek szerint a világfalu számára szólnak, az egész emberiségnek, ahogy Gorman írja.

- Integráló folyamat indult el a könyvtárak és más információs és kommunikációs intézmények és szervezetek között, egészen a tömegkommunikációs intézményekig. Ha pl. megvalósul az egyedileg bármikor szabadon kiválasztható műsorok szolgáltatása házi készülékek számára, a televízió és a rádió a leghagyományosabb „könyvtári” szolgáltatást vezet be új technikával, csak más lesz a neve. Ugyan a filmet pl. könyvtárból is át lehet vetíteni, s ez példa arra, hogy nehéz lesz a kommunikációs és információs intézményeket egymástól elválasztani. Ha egyáltalán szükség lesz erre az elválasztásra. A társadalom információs szektorában a változatos szervezetek és intézmények egyikeként a könyvtár szolgáltat olyan információt, amelyről a használó már nem is tudja, hogy könyvtártól érkezik.
- A hagyományosan kialakult könyvtári feladatok mellett átalakul a könyvtárak belső világa. Az állomány egyre nagyobb hányadát teszik ki az elektronikus dokumentumok és olyan eszközök, amelyek kifejezetten a tájékoztatást szolgálják. Ennek eredménye lesz az is, hogy oldódnak a megszokott könyvtártípusok határai, a típusok más rendező elvek szerint formálódnak. A „szöveg” válik fokozatosan uralkodóvá, amely el is szakad eredeti hordozójától.

Amikor egy olyan kézikönyv szinopszist vittünk, amelynek vezérlő elve az ismeretgazdálkodó könyvtár, két ellenérv hangzott el.

Papp István úgy vélte, hogy egy ilyen koncepcióba nem férnek bele a művészetek, a szépirodalom és az irodalomtudomány. Papp Istvánt

nyilván a lukácsi tükröződés-elmélet motiválta. Ismeretes ugyanis, hogy Lukács a művészeteket éppen a tudományokkal szemben határozta meg. Csakhogy a szinopszis az „ismeret”, a „tudás” kifejezést nem a művészetekkel szemben használta, hanem fizikai hordozójától, a dokumentumoktól választotta el annyiban, hogy a hangsúlyt a dokumentumokról a tartalmakra helyezte. Miközben nem vitatható a fizikai megjelenés vizsgálatának fontossága sem. Csak nem szabad a dokumentumok szintjén megállni és megelégedni a tartalmak generizáló kezelésével egy csoportosítás mélységében. Művészetek esetén tehát úgy hangzik a feladat, hogy a szellemi mű, a műalkotás a fontos, nem a fizikum. Papp Istvánnal a nézeteltérést könnyen lehetett tisztázni.

A másik ellenérv egy „polcológiai” könyvtár* eszméjét helyezte szembe az ismeretgazdálkodó könyvtár elvével.

Nem vitatható egy ilyen könyvtári elképzelés jogosultsága sem. De ez egy másik könyvtár, más a működése, más a kezelője, főleg más ismeretekkel rendelkező kezelője. Az is biztos, hogy sok ilyen könyvtár létezik, mert csak ilyenre futja. A dokumentumok rendezetten tartása egyébként mindenütt minden más feladat elvégzésének előfeltétele. De a könyvtári munkának csak minimuma. A könyvtárak a vázolt kétszázéves fejlődésben más-más fokozaton állhatnak.

Ismeret, tudomány, dokumentumtartalmak, szellemi alkotások és a könyvtárak viszonyának korszerű megértése attól függ, hogyan vélekedünk a tudás birtoklásáért folyó küzdelemtől országok, kontinensek, kultúrák között. Már az Egyenlítő mentén is közhely: a tudás a társadalom húzó ágazata. E küzdelemnek vannak frontvonalai, s minden olyan társadalmi intézmény amelyik e frontszolgálatra készül fel, számíthat a társadalom megkülönböztetett figyelmére. Ha a könyvtárakat a tudásért folyó világverseny frontvonalába emeljük, egyben a társadalom elit csapatai, elit fegyvernemei közé soroljuk. A társadalmakban a gondolkodás általános kultúrája és a szaktudás meghatározó, a könyvtár pedig a gyermekkortól halálunkig ennek szolgálatában áll.

A rendszerváltozás után a Magyar Könyvtárosok Egyesülete levelet írt a kulturális kormányzathoz, amelyben a könyvtárak tudásgazdálkodó szerepét hangsúlyozta. Azért, hogy a könyvtárakat ne a költségvetési maradékokból tengődő szektorokban képzeljék el, hanem az első frontvonalban. Biztató, bár nem eléggé határozott visszajelzés érkezett. A szakma a változást nem tudatosította. Egy fejlesztési alapdokumentum, „*Előzetes rendszerterv...*”, (az ún. Csurgay – bizottság jelentése) ebben a kérdésben írta, hogy a felzárkózás, legalább a szinten tartás egyik alapvető eszköze a könyvtár. „*E tekintetben akárcsak nemzetközileg, a hazai könyvtári szolgáltatásoknak nincs alternatívája.*” Illetékes helyen visszhang nélkül maradt, nem kapott szakmai képviselést döntési szinteken; oda el sem juttatták. A szakmai Alzheimer-kór előrehaladtával ugyanis máshol keresték a könyvtárak helyét, pedig nem kell nagy szakértelem annak belátásához, hogy nem volt és nem lesz ország, kor, ahol és amikor – mondjuk – a vetélkedésszervezést művelődési alapszolgáltatásnak fogják tekinteni, mint az iskolát vagy a könyvtárat.

A nagy kárvallottak a közművelődést szolgáló könyvtárak, pedig itt élesen merülnek fel az emberi jogok. Nem azt kell kodifikálni, hogy „a könyvtárhasználó jogosult bármely nyilvános könyvtár szolgáltatásainak igénybevételére”. Tehát ahhoz van joga, ami már amúgy is van. Gondoljuk el, ez a mondat látszatot kelt, pedig semmi jelentése nincs. Mert – horribile dictu – tegyük fel, hogy a könyvtárakban csak Micimackó van, akkor a jogot csak ehhez biztosítja? Azt kell mondani, hogy az állampolgárnak joga van bármely publikus információhoz, s ezt az igényt a könyvtári rendszernek ki kell elégítenie. Az teszi ismereteinket szakmává – ha tetszik, az elmondottakból eredően: tudománnyá –, hogy tudjuk ezt miként lehet teljesíteni.*

Biztos, hogy ha élni akar, a társadalomnak szüksége van az ismereteket, tudást megszerző, szervező, ezekkel gazdálkodó intézményekre. Ha a könyvtárak nálunk ezt a feladatot nem vállalják

* Ifjabb olvasók kedvéért, a kifejezés a „polc” szóból ered. Isten áldja, aki vagy harminc évvel ezelőtt ráakadt erre a találó kifejezésre! (H.T.)

* A törvény 53. paragrafusa (III. rész: A nyilvános könyvtári ellátás) nincs összhangban az Általános rendelkezések (I. rész) szellemével. Itt a megfogalmazás több és határozottabb jogokat tartalmaz, igaz a Kulturális örökség kapcsán. (H.T.)

vagy alkalmatlanok lesznek szerepük ellátására, létrejönnek erre a feladatra az elvárásoknak eleget tevő vállalkozó más intézmények. Nem kötelező a frontvonalhoz tartozni. Nem kötelező üdvözülni. Nem kötelező felzárkózni. A könyvtárak kikaphatnak a társadalomból, ráadásul önkéntes buzgósággal; egy-két nemzedék múlva csak a hagyományőrök miatt marad egy-két mutatvány-könyvtár. Őrzik őket, mint mi a cifraszűrt.

A lehetőség még fennáll könyvtáraink számára. Vagy önként másodosztályú intézménnyé fokozzuk le magunkat, vagy felelős szolgálatot látunk el a társadalomban. Nem azt kell adnunk, ami van, hanem azt, amire szükség van. Más-különbben marad a cifraszűr sorsa.

Irodalom

- DESCHATELETS, G. – MERCURE, G.: *Bibliothéconomie vs science de l'information*. In: *documentation et Bibliothèques*, 40. vol. 1994. 3. no.
- GILAREVSKIJ, R. S.: *Čto takoe informatika?* In: *Naučn. Tehničeskaâ Informaciâ*. Ser. 1. 1989. 11. nov. 18-21. p.

- GORMAN, N.: *Five new laws of librarianship*. In: *American Libraries*. 26. évf. vol. 1995. no. 784-5. p.
- HORVÁTH Tibor: *Ismeretszervezés és szintaxis*. Kandidátusi értekezés. MTA. Bp. 1987. 4. p.
- HORVÁTH Tibor: *Szakirodalmi forrásismeret 1*. Bevezetés. Bp. OSZK-KMK, 1963. 121 p.
- KOVÁCS Máté: *A bibliográfia alapproblémái a szocialista társadalom viszonyai között*. Bp. ELTE Könyvtártudományi Tanszék, 1968. Házi soksz.
- ORTEGA, Jose Y Gasset: *Don Quijote nyomában*. Atlantisz. [Bp.?] Új mandátum, é.n.
- POPPER, K.: *Objective knowledge. An evolutionary approach*. Oxford, Clarendon, 1983.
- Proposed International Standard Nomenclature for Fields of Science and Technology*. Publ. by Unesco, Paris, 1988. dec. 5.
- SAPIRO, F.R.: *Coinage of the term information science*. In: *Journal of the American Society for Information science*. 46. vol. 5. no. 384-385. p.
- SOERGEL, D.: *Mathematical analysis of documentation systems. An attempt to a theory of classification and research request formalation*. In: *Information Storage and Retrieval*. Vol. 3. London, Pergamon, 1967. 129-173. p.
- VAKKARI, Pertti: *A könyvtártudománytól az információ-tudományig*. In: *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 43. évf. 1996. 4-5. sz. 159-163. p.
- VARJAS Béla: *A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere*. In: *Magyar Könyvszemle*, 71. évf. 1955. 1-2. sz. 1-22. p.

ISMÉT ÁTSZERVEZIK A VILÁG LEGNAGYOBB DOKUMENTUMSZOLGÁLTATÓJÁT, a British Library Document Supply Centre-t, legalábbis a BL hierarchiájában elfoglalt helye szerint: az új felállásban egy igazgatóságot alkot a Nemzeti Bibliográfiai Szolgálattal (National Bibliographic Service). Az NBS és a DSC összevonásából létrejött igazgatóság neve: *Bibliographic Services and Document Supply (BSDS)*. – A DSC állománya egyébként jelenleg 260 ezer folyóirat és 3,075 ezer könyv, azon kívül, (többek között) 4,1 millió kutatási jelentés mikrofilmlapon, 4,25 millió egyéb mikrofilmlap, 3,226 km-nyi mikrofilmtekercs; ebből egy év alatt 2,9 millió hazai és 1,3 millió külföldi igénylés 90%-át tudta kielégíteni.

(*BL BSDS Facts and Figures, 1997. ápr.*)